

KS. ANTONI TRONINA

SIEDMIU SYNÓW JAFETA (Rdz 10,2)

„Tablica narodów”, umieszczona przez redaktorów kapłańskich w zakończeniu prapierwszych biblijnych (Rdz 10), stanowi bogate źródło informacji o świecie otaczającym Izraela. W polskiej literaturze przedmiotu spotykamy jej opracowanie zaledwie dwukrotnie. Chodzi najpierw o rozprawę doktorską ks. Antoniego Kubika, napisaną w roku 1960, a opublikowaną tylko w skrócie¹. Jak wynika już z tytułu pracy, dotyczy ona głównie kwestii literackich i źródeł dokumentu. Zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy biblijnej, autor wyodrębnia w Rdz 10 dwa podstawowe źródła literackie (J i P) i zajmuje się ich egzegezą. Problemy historyczne porusza dopiero w zakończeniu pracy, omawiając czas powstania „tablicy narodów”. Broni jej pochodzenia z czasów Mojżesza, przy czym ostateczną formę miała ona otrzymać w VIII w. przed Chr. Brak w pracy Kubika odniesienia do dokumentów pozabiblijnych, które pomogłyby zweryfikować jego wnioski.

Drugi artykuł dotykający tematyki „tablicy narodów” to zwięzłe omówienie współczesnego stanu wiedzy o tym starożytnym dokumencie. Ks. Norbert Mendecki² streszcza jasno kwestie krytyki literackiej, struktury i czasu powstania Rdz 10. W tej ostatniej kwestii zauważa, że „tablica narodów nie mogła wcześniej powstać jak w VII w. przed Chr. [...] najlepiej przyjąć ostateczne powstanie tablicy narodów w okresie niewoli babilońskiej” (s. 106n). Na koniec Mendeccki zwraca uwagę na orędzie teologiczne dokumentu. Noe jako ojciec

¹ A. Kubik, *Tablica Narodów, jej struktura literacka i czas powstania (Rdz 10)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 10 (1963) z. 2, s. 45-67.

² *Tablica narodow w Rdz 10*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 49 (1996) s. 104-107.

wszystkich narodów ziemi jest pośrednikiem Bożego błogosławieństwa. Izrael, „wybrany z tej wielkiej palety narodów [...] ma wobec nich zadanie zbawcze” (s. 107). Również i tym skrótowym omówieniu zabrakło dokumentacji historycznej.

W niniejszym opracowaniu ograniczę się do małego wycinka „tablicy narodów”, ściśle do pierwszego jej zdania. Redaktor kapłański dzieli w nim narody świata na trzy grupy, pochodzące od trzech synów Noego: Jafeta (w. 2-5), Chama (w. 6-7.20) i Sema (w. 22-23.31). Dawniejsi egzegeci przypuszczali, że podział ten odzwierciedla przekonanie o trzech wielkich rodzinach językowych: jafetyckiej (indoeuropejskiej), chamickiej i semickiej). Dzisiaj wiadomo, że jest to podział geograficzny, który uwzględnia uwarunkowania polityczne i historyczne³. Dokładna identyfikacja nazw etnicznych występujących w tym dokumencie pozwoli na lepsze określenie czasu jego powstania.

Lista narodów w Rdz 10 obejmuje ok. 70 „imion”, które są raczej nazwami geograficznymi⁴. Ich odpowiedniki pozabiblijne znane są obecnie z dokumentów bliskowschodnich, głównie z inskrypcji królów asyryjskich. Ponieważ nie można w tak krótkim przyczynku zająć się analizą wszystkich tych nazw, niech wystarczy tytułem przykładu przedstawienie siedmiu imion „synów Jafeta”. W tekście hebrajskim brzmią one następująco: Gomer, Magog, Madaj, Jawan, Tubal, Meszek i Tiras.

1. *Gomer*. Nazwę tego ludu spotykamy w Biblii, oprócz paralelnego tekstu 1 Krn 1,5n, jeszcze tylko w Ez 38,6. Występuje on tam, wraz ze swym „synem” (Bet Togarma) jako sprzymierzeniec Goga w eschatologicznej wojnie przeciw Izraelowi. Nazwa ta jest potwierdzona w dokumentach asyryjskich w formie *gimirraja*, a u historyków greckich jako *Kimmerioi*, Kimmerowie. Chodzi o lud indoeuropejski, który aż do VIII w. przed Chr. wiódł życie koczownicze na stepach Rosji. Echem ich pobytu na północnym wybrzeżu M. Czarnego zdaje się być nazwa półwyspu Krym⁵. Naciskani przez plemio-

³ J. Simons, *The „Table of Nations” (Gen. X): Its General Structure and Meaning*, „Old Testament Studies” 10 (1954), s. 155-184.

⁴ Zob. J. Szlaga, art. *Eponim* w: EK 4, kol. 1056.

⁵ Tak Westermann, *Genesis 1-11*, Berlin 1985, s. 674. Homer (Odysea XI 14) określa jeszcze Kimmerów jako „mieszkańców krainy mgły i ciemności”.

na scytyjskie, zaczynają przemieszczać się na południe Kaukazu, w okolice jeziora Wan. Po raz pierwszy pojawiają się Kimmerowie na arenie historii w roku 714, podczas oblężenia Urartu. Dotarli wówczas aż na pogranicze asyryjskiej prowincji Tabal. Zaniepokojony tymi wieściami Sargon II (721-705) wyruszył z wojskiem na ich spotkanie i tam poległ podczas walki (por. Iz 14,4-21). Wojny Kimmerów z Asyryjczykami poświadczone są historycznie za rządów Asarhaddona (681-668). Pokonani przez tego króla (677), Kimmerowie zajmują północno-zachodnią i centralną Anatolię. Oblegają Syonę, grecką kolonię czarnomorską, a około roku 675 niszczą królestwo Frygii, zmuszając króla Midasa II do samobójstwa (Strabon I 3,21). Następnie kierują się przeciw Lidii; jednak król Gyges (akad. *Gugu*; hebr. *Gog*) odpiera ich z pomocą asyryjską⁶. Kolejna fala najeźdu Kimmerów okazała się jednak silniejsza; Gyges poległ w walce w roku 652 (por. Ez 39,3-5.11-20), Kimmerowie zajęli Sardes i dotarli aż do M. Egejskiego (do „wysp”, jak mówi Ez 39,6), niszcząc Magnezję i sławną świątynię efeską. Następnie rozproszyli się po Anatolii i zostali z czasem wchłonięci przez Medów i Scytów⁷. Medowie (Madaï) pojawiają się w „tablicy narodów” jako bracia Gomera, a Scytowie (Aszkenaz) jako jego potomstwo. Wśród „synów Gomera” (Rdz 10,3) figurują jeszcze Rifat i Togarma. Rifat to błędna grafia imienia Difat (tak poprawnie w 1 Krn 1,6), spowodowana częstym myleniem liter *dalet* i *resz*. Jest to nazwa perska, której poprawna pisownia *dajupati* oznacza dosłownie „pana kraju” lub „zarządcę miasta”. Chodzi więc nie tyle o imię własne, co raczej o tytuł zwierzchnika, nadawany książętom medyjskim, sprawującym w VII wieku władzę w Anatolii⁸.

Również imię trzeciego z synów Gomera wymaga wyjaśnienia. Chodzi w rzeczywistości o historyczną postać wodza Kimmerów, znanego u autorów greckich jako Lygdamis⁹. W *Rocznikach Assur-*

⁶ L.F. Hartmann, *The Date of the Cimmerian Threat against Ashurbanipal*, „Journal of Near Eastern Studies” 21 (1962), s. 25-37.

⁷ Zob. monografię U. Cazzoli, *I Cimmeri*, Roma 1968; por. też A. Smirnow, *Scytowie*, Warszawa 1974, s. 31-39; I.M. Diakonoff, *The Cimmerians*, „Acta Iranica” 21 (1981), s. 103-140.

⁸ Tak E. Lipiński, *Riphat* w: *Dictionnaire encyclopedique de la Bible* (DEB), Turnhout 1987, 1123.

⁹ Herodot (I 61.64), Kallimach (*Hymn do Artemidy*, 252), Strabon (I 3,21), Plutarch (*Marius* 11).

banipala (668-627) pojawia się on pod właściwym imieniem Tugdamme (*tugdammei*). Pod wodzą Tugdammy odnieśli Kimmerowie ostateczne zwycięstwo nad Gygesem, królem Lidii, w roku 652. Echem tamtych wydarzeń zdaje się być w VI w. apokaliptyczna wizja Ezechiela: „Ześlę ogień na Magog i na żyjących bezpiecznie mieszkańców wysp” (Ez 39,6)¹⁰.

2. *Magog*. Nazwa ta, podobnie jak poprzednia, pojawia się jeszcze w Ez 38,2; 39,6 oraz 1 Krn 1,5. Pod względem gramatycznym jest to sztuczny toponim, utworzony za pomocą przedrostka *ma-* (akad. *mat*, „ziemia”) od znanego już nam imienia króla Lidii, Goga (gr. *Gyges*)¹¹. W funkcji toponimu nazwa ta oznacza więc królestwo Goga w południowej Anatolii. W dokumentach klinowych z archiwów Asyrii brak tej nazwy; stąd próby utożsamienia jej z podobnie brzmiącą nazwą nieokreślonej krainy na północy, występująca w jednym z listów z Amarny (I 38)¹². W starożytności Józef Flawiusz (Ant. I.VI 1) widział w nazwie Magog jedno z określeń Scytów; pogląd ten przetrwał u wielu współczesnych egzegetów. Najbardziej jednak prawdopodobna jest propozycja A. van der Borna, przedstawiona wyżej; jako pierwszy włączył ją do swego komentarza W. Zimmerli¹³.

3. *Madaj* to biblijne określenie ludu (Iz 13,17) i kraju Medów (2 Krl 17,6; Iz 21,2; Jr 25,25; 51,11.28). Nazwa ta pojawia się również często w dokumentach asyryjskich (*madaja*), poczynając od rządów Salmanassara III (858-824). Medowie mieli udział w upadku monarchii asyryjskiej (612), tworząc pod połowy VII wieku własne królestwo. Nie ma pewności, czy nazwa Umman – Manda, pojawiająca się w dokumentach klinowych już w III tysiącleciu, oznacza Medów¹⁴. Byli oni, podobnie jak później Persowie, ludem indoeuropejskim; toteż w późnej literaturze biblijnej (Dn, Est, Jdt) występują łącznie

¹⁰ Lipiński, art. *Tugdamme*, w: DEB, 1284; nadto w OLP 16 (1985), s. 89.

¹¹ A. van der Born, *Etudes sur quelques toponymes bibliques*, „Orientalia Lovaniensia Periodica” 11 (1954), s. 197-214; zwł. s. 197-201.

¹² Zob. W.L. Moran (ed.), *Les lettres d'El Amarna*, Paris 1987, s. 63: ga<aš>gaja (poprawka wyd. proponuje czytać: «Kaska», jeden z ludów imperium hetyckiego).

¹³ *Ezechiel*, Neukirchen 1969, 942 (BK XIII). Por. J. Homerski, *Księga Ezechiela*, Lublin 1998, s. 161.

¹⁴ R. Labat, *Kuštartiti, Phraorte et les débuts de l'histoire mède*, „Journal Asiatique” 249 (1961), s. 1-12.

z Persami. Charakterystyczne, że „tablica narodów” nie wspomina jeszcze o Persach, chociaż czyni to Ez 27,10; 38,5. Widocznie tekst Rdz 10 jest starszy od Księgi Ezechiela, zredagowanej podczas niewoli babilońskiej.

4. *Jawan* to nazwa jońskich Greków, przybyłych na wybrzeże Azji Mniejszej już w X wieku. W tym znaczeniu pojawia się nazwa *Jawan* u Ez 27,13 i Iz 66,19; na wszystkich Greków rozciąga się ją dopiero od czasów Aleksandra Wlk. W dokumentach akadyjskich *Jamanu* pojawiają się często, począwszy od rządów Sargona II (721-705)¹⁵. Stopniowo na całym Bliskim Wschodzie aż po Indie nazwą *Jawan* (sansk. *Javana*) określa się Greków. W wersji greckiej Septuaginty po imieniu *Jawan* dodane jest imię jego syna, *Elisza*. W tekście masoreckim *Elisza* pojawia się w w. 4, wraz z nazwami innych „synów *Jawanu*”: *Tarszisz*, *Kittim* i *Dodanim*. Chodzi w tych informacjach o kolonie greckie, zakładane w wiekach VIII-VI przed Chr. na wyspach i wybrzeżach morskich. *Eliszę* (por. Ez 7) utożsamia się dzisiaj jednomyślnie z Cyprem, który dokumenty akadyjskie i hetyckie nazywają *Alaszija*. Do niedawna kwestionowano tę identyfikację¹⁶ z tej racji, że Cypr określany bywa w tekstach biblijnych nazwą *Kittim* (od portu *Kition*). Argument ten jednak upada, jeśli pamiętać, że z czasem nazwa *Kittim* rozciągnęła się na inne wyspy wybrzeża Azji Mniejszej i zaczęła oznaczać ogólnie wrogie Izraelowi narody¹⁷. Podobne rozszerzenie znaczenia ma miejsce w nazwie *Dodanim* (w LXX i Sam. lepiej: *Rodanim*, jak w 1 Krn 1,7), którą pierwotnie odnoszono do mieszkańców wyspy Rodos. Stopniowo obie te nazwy stały się niemal synonimami, używanymi ogólnie na oznaczenie wysp Morza Jońskiego. Bardziej zagadkowa jest nazwa własna *Tarszisz* (LXX: *Tharsis*). Józef Flawiusz (*Antiq.* I 127) wskazuje na miasto *Tars* w Cylicji, co jednak jest wykluczone z tej racji, że semicka forma tego toponimu jest odmienna (*trz*, *Tarzu*). Chodzi więc z pewnością o Półwysep Iberyjski, znany Fenicjanom już w IX wieku z wymiany handlowej. Najstarsze teksty Biblii, mówiące o Tar-

¹⁵ Zob. Z. Kapera, *Was Ya-ma-ni a Cypriot?*, „Folia Orientalia” 14 (1972-73), s. 207-218.

¹⁶ J. Simons, *The „Table of Nations” (Gen. X)*, art. cyt., s. 177.

¹⁷ Zob. *Kitti* (hasło) w: D.J.A. Clines (ed.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, IV (1998), s. 474n.

szisz, pochodzą z drugiej połowy VIII w. (Iz 2,16), z epoki Asarhadona (Iz 23,1-14) i z końca VII wieku (Jr 10,9). Okres hegemonii asyryjskiej sprzyjał handlowej działalności Fenicjan, zmuszonych do płacenia wysokich trybutów; z tego względu nie dziwią ich kontakty z Tarszisz. Dziwne może natomiast wydawać się nazwanie Tarszisz „synem Jawanu”. Trudno przypuszczać, aby Izraelici mieli świadomość przynależności Iberów do indoeuropejskiej („jafetyckiej”) rodziny językowej. Raczej notatka ta odzwierciedla fakt, że Grecy dość wcześnie nawiązali stosunki handlowe z Tarszisz (Herodot IV 152)¹⁸.

5. *Tubal* jest nazwą znanego regionu w centralnej Anatolii. Pierwotna wymowa tego toponimu musiała brzmieć *tabal*, jak w akadyjskim. Kraina ta, nazywana również w tekstach asyryjskich *Bit Burutasz*, sąsiadowała z Frygią. Stanowiła ona królestwo neohetyckie, którego władca nosił jeszcze w VIII wieku tytuł „wielkiego króla”. Assyria podbiła Tabal za rządów Sargona II, który zresztą poniósł tam śmierć w walce z Kimmerami (705). Gyges, król Lidii, zdołał na pewien czas odeprzeć Kimmerów, co zjednało mu u Ezechiela tytuł „wielkiego księcia kraju Meszek i Tubal” (Ez 38,2n; 39,1). U Herodota (III 97) mieszkańcy krainy Tabal noszą nazwę *Tibarenoi* i występują wspólnie z *Moschoi*, o których powiemy niżej.

6. *Meszek* (LXX: Mosoch) to nazwa identyczna z akad. *muszki* i gr. *Moschoi*. Teksty neoasyryjskie z VIII i VII wieku świadczą, że kraj Muszki to Frygia, położona w centralnej Anatolii. Natomiast Moschowie wzmiankowani u Herodota (III 94; VII 78) zamieszkiwali północno-wschodnią Anatolię, u stóp Kaukazu. Pierwsza data z historii tego ludu to rok 1114 przed Chr., kiedy to Tiglat-Pilesar I stoczył bitwę z 20 tysiącami *muszki*, dowodzonymi przez koalicję pięciu „królów”, czyli wodzów plemiennych. Można przypuszczać, że Frygijczycy byli spokrewnieni z tą ludnością płn.-wschodniej Anatolii. Asyryjczycy, a za nimi źródła biblijne utożsamiają te dwa narody. Biblijny Meszek oznacza więc indoeuropejskich mieszkańców Frygii, którzy przybyli tutaj z Tracji w końcu II tysiąclecia przed Chr., a VIII wieku stworzyli bogate królestwo. Do tego królestwa odnosi

¹⁸ J.B. Tsirkin, *The Greeks and Tartessos*, „Oikumene” 5 (1986), s. 163-171; tenże, *The Hebrew Bible and the Origin of the Tartessian Power*, „Aula Orientalis” 4 (1986), s. 179-185.

się wzmianka w „tablicy narodów”; również Ez 27,13 mówi o działalności handlowej kraju Meszek. Szczyt rozwoju osiągnęło królestwo Frygii za rządów Midasa I, syna Gordiasa (Herodot I 14). Źródła asyryjskie z przełomu VIII i VII wieku transkrybują imię legendarnego Midasa jako *meta* bądź *mita*¹⁹. W wieku VI Frygia przeszła pod panowanie Achemenidów.

7. *Tiras*, ostatni na liście synów Jafeta, nie ma jak dotąd odpowiednika w tekstach klinowych. Nie mówi też o nim żaden inny tekst biblijny, poza paralelnym do naszego rodowodem 1 Krn 1,5. W kontekście krain i władców Anatolii może to być Tereus, mityczny król Traków²⁰, którzy wtargnęli do Azji Mniejszej w początku VII wieku; pogląd ten potwierdza Józef Flawiusz (Ant. I, VI 1). Może też chodzić o Tyrrenów (gr. *Tyrsenoi*), spokrewnionych z Lidyjczykami (Herodot I 57.94). Zwykło się ich utożsamiać z jednym spośród ludów morskich (*turesz*), które w końcu XIII wieku najechały na Egipt, a nawet z Etruskami²¹. Można wreszcie wskazać analogiczną nazwę kolonii greckiej (*Tyras*), założonej nad Morzem Czarnym u ujścia Dniepru w VI wieku przed Chr.²². W tym przypadku jednak przeszkodą jest odmienna pisownia obu nazw greckich (*Thiras*: *Tyras*).

W podsumowaniu zebranego tu materiału porównawczego można łatwo zauważyć, że z wyjątkiem ostatniego imienia, wszystkie pozostałe znane są dziś z dokumentów asyryjskich VIII i VII wieku przed Chr. Wszystkie też wiążą się z terenem Azji Mniejszej i stanowią wyraz asyryjskiej wizji świata. Nasuwa się przypuszczenie, że lista synów Jafeta została sporządzona przez kapłanów izraelskich na podstawie starych materiałów, dostępnych deportowanym do niewoli asyryjskiej.

Istotnym czynnikiem potwierdzającym to przypuszczenie jest fakt, że sześć spośród siedmiu imion synów Jafeta spotykamy w Księdze Ezechiela. W. Chrostowski²³ zwrócił uwagę na intrygujące podobień-

¹⁹ M. Mellink, *Mita, Mushki and the Phrygians*, w: *In memoriam H.Th. Bossert*, Istanbul 1965, s. 317-325.

²⁰ Ajschylos, *Blagalnice* 60, Arystofanes, *Ptaki*, 15. 101; *Tukidydes*, II, 29.

²¹ Nazwa Etruria miała pierwotnie formę Etrusia, w której łatwo odkryć rdzen słowny *trs*; zob. KBL 3 (1592).

²² Zob. B. Bravo, E. Wipszycka, *Historia starożytnych Greków*, t. I, Warszawa 1988, s. 162.

²³ *Ogród Eden – zapoznane świadectwo diaspory asyryjskiej*, Warszawa 1996, (RSB 1).

stwo motywów literackich Rdz 2-3 i Ez 25-32. Idąc wyznaczonym tam tropem, można zauważyć dalsze zbieżności tematyczne pomiędzy „prehistorią biblijną” (Rdz 1-11) a tradycją o „Gogu, królu Magog” (Ez 38-39). Kanoniczna lektura obydwu tekstów pozwoli głębiej odczytać zawarte w nich aluzje historyczne.

Na koniec warto wskazać na najbliższy kontekst literacki „tablicy narodów” (Rdz 10). Stanowią go z jednej strony przekleństwo Kanaan i błogosławieństwo, jakiego Noe udzielił Jafetowi (9,27), a z drugiej – opowiadanie o wieży w Babel i rozproszeniu mieszkańców ziemi (11,1-9). Tablica narodów jest ilustracją przymierza, które Bóg zawarł po potopie z Noem i jego synami. Odpowiedzią na Boży nakaz (9,1) jest „zaludnienie całej ziemi” przez potomstwo Noego (9,18). „Mapa świata” pokazuje rozmieszczenie geograficzne synów Noego, przy czym „synowie Jafeta” (10,1-5) i „synowie Chama” (10,6-20) stanowią jakby ramy, w których ukazane zostanie później wybrane potomstwo Sema. Taki układ genealogii Rdz 10 ilustruje ważną myśl religijną, która przygotowuje powołanie Abrama. Wszyscy ludzie na świecie są braćmi; podziały między nimi są spowodowane grzechem pychy, usiłowaniem budowania jedności wbrew Bogu²⁴. Prawdziwa mądrość zjednoczonego świata polega na zawierzeniu Bożemu słowu. Jako wzór zawierzenia ukazany jest Abram; toteż przez niego „będą otrzymywały błogosławieństwo ludy całej ziemi” (12,3)²⁵.

²⁴ W. Chrostowski, *Wieża w Babel – czym staje się świat bez Boga?* (Rdz 11,1-9), PP 245 (1984), s. 329-347.

²⁵ Por. R. Rendtorff, *Theologie des Alten Testaments. Ein kanonischer Entwurf*, t. I: *Kanonische Grundlegung*, Neukirchen 1999, s. 17-19.